

A FOLYTATÓDÓ JELENLÉT DRAMATURGIÁJA

Radnóti Zsuzsa: Megmozdult irodalom. Válogatás Radnóti Zsuzsa írásaiból és közéleti megközeléseiből. Összeállította és szerkesztette Légrádi Gergely.

Radnóti Zsuzsa ötödik könyve egyszerre az előző négy kötetének anyagából, valamint a legutóbbi könyve óta megjelent írásaiból, elhangzott előadásából készült válogatás. Az 1985-ös *Cselekvés-nosztalgia. Drámaírók színház nélkül* a magyar avantgárd drámatól Krúdyn, Tamásin, Déryn, Remenyiken át Pilinszkyig és Weöresig foglalkozott a színpadra nem került alkotókkal, akik mellett az 1970-es, '80-as évek fordulóján fellépő nemzedék (Bereményi, Kornis, Nádas, Spiró) drámáinak dramaturgiáját, valamint az 1983-ban megjelent *Dinamit* című drámaantológiában szereplő darabokat elemezte. Az 1991-es *Mellékszereplők kora. Magyar drámák a nyolcvanas években* a könyv alcímében jelzett időszakra összpontosított, immár az ekkor drámaíróként debütáló nemzedék tagjait is bevonva a vizsgálatba, Békés Páltól Márton Lászlón át Zalán Tiborig. A szerző harmadik kötete, *A próféta színháza. Füst Milán drámáiról* 1993-ban jelent meg. Ezt követte a *Lázadó dramaturgiák. Drámaíróportrék* 2003-ban, melyben egy bevezető tanulmányt követően tizenegy drámaíró munkásságát tekintette át, részben kapcsolódva előző kötetéhez, részben újabb alkotók felé nyitva. Az ebben a könyvben tárgyalt szerzők: Mészöly, Sarkadi, Csurka, Eörsi, Örkény, Weöres, Nádas, Kornis, Márton, Spiró és Kárpáti Péter voltak. A mostani gyűjteményes mű a fentiekén túl (az eddigi névsort némileg megrostálva) bemutatja Háy János, Borbély Szilárd, Visky András, Székely Csaba, Esterházy Péter, Térey János munkásságának drámairodalmi területét, külön-külön portréban tárgyalva az ezredforduló körüli és az azt követő két évtizedben keletkezett színdarabokat.

A könyv első fele az előző négy Radnóti-kötetből átemelt újraközlés, a második fele pedig a szerző folyóiratban, napilapokban, online felületeken megjelent írásainak, illetve konferenciákon, szakmai tanácskozásokon tartott előadásainak szerkesztett szövege. Radnóti Zsuzsa már korábbi kötetekben is élt azzal a megoldással, hogy az eredeti megjelenés-kori változatot utóíráttal, kiegészítéssel, toldalékkal látta el. A *Megmozdult irodalom* kötetben szereplő 25 Radnóti Zsuzsa-írás közül tizenhétnek a végén szerepel ott az eredeti évszám után a 2020-as (egyszer) vagy a 2021-es évszám (tizenhat-szor), ami ezekre a továbbbírásokra, a jelenig tovább húzott ívekre utal. Jelezve azt az alkotói pozíciót, hogy a könyvben elemzett drámák mindegyike a dramaturg nézőpontjából potenciális színházi előadások kiindulópontja, és érzékeltetve azt a dramaturg munkájában rejlő paradoxont, hogy míg

Kossuth Kiadó
Budapest, 2021
432 oldal, 4800 Ft

az irodalom textúrájának van valamiféle lehatároltsága és befejezettsége, addig a benne rejlő performatív lehetőség újra és újra – a könyv címét kölcsön véve – az irodalom megmozdítására, a nyelvből a színpadi eleven jelenlét regiszterébe történő átfordításra törekszik. A korábbi tanulmányokhoz, esszékhez illesztett pótlások a vizsgált drámák, életművek 2021-ig kiterjesztett utóéletének nyomon követésével egészülnek ki.

A könyv „Közéleti megszólalások” című fejezete a hazai színházi élet néhány szimpotomatikus ügyét tárgyalja a közelműltből. Alföldi Róbert első két évadát a Nemzeti Színház élén (2010), Dörner György kinevezését az Új Színház igazgatójának 2011-ben, a Trafó igazgatói pályázata körüli anomáliákat 2012-ben, Jordán Tamás szombathelyi igazgatói pályázatának első körös negligálását 2017-ben, „A CEU-tól a TAO-pénzekig” című írásban a CEU, az MTA elleni támadásokat, a PIM élén lezajlott rapid igazgatócserét, a független színházak ellehetetlenítését veszi sorra. És végül az SZFE sorsában 2020-ban és ’21-ben bekövetkezett drámai változásokat tárgyalja. A fejezet végén egy páros interjú szerepel Radnóti Zsuzsával és Závada Pállal a politikai színház kérdéséről.

A könyvet két, a kötet első felében tárgyalt szerzőtől (Spiró Györgytől és Háy Jánostól) származó, általában a dramaturg munkáját bemutató, illetve konkrétan Radnóti Zsuzsa tevékenységét méltató írás, valamint a könyvet szerkesztő Légrádi Gergelynek Radnóti Zsuzsával 2021. február 19-én készült interjúja zárja.

A könyv legterjedelmesebb és legátfogóbb írása a kötet címét is adó „Megmozdult irodalom – A lázadó dramaturgiák százhusz éve” című tanulmány, mely két aranykorát emeli ki a műnem történetének (a századfordulót és az 1960–70-es éveket), majd tovább írja azt a nyolcvanas évektől a jelenig. A dolgozat korábbi (rövidebb) változata a *Lázadó dramaturgiák* kötet nyitó írása volt, és előzményének tekinthető Radnóti Zsuzsa két francia nyelvű cikke is a *Théâtre hongrois. D’une fin de siècle à l’autre: 1901–2001* (Maison Antoine Vitez, Montpellier, 2001) című tanulmánykötetből, mely anno a franciaországi magyar kulturális évad, a MagyArt keretében jelent meg. E nyitó írást tizennégy íróportré követi, melyek a bevezetőben felvázolt dráma- és színháztörténeti panoráma háttere előtt egyes drámaírói életművekre összpontosítanak.

Az 1985-ös *Cselekvés-nosztalgia* óta változatlan az az önpozicionálás, ahogyan és ahonnan Radnóti Zsuzsa a 20. századi magyar drámairodalomhoz és kitüntetett módon az aktív dramaturgi pályafutásával szinkronban létrejött kortárs magyar drámához viszonyul. Annak az első könyvnek az alcíme ez volt: *Drámaírók színház nélkül*. Voltaképpen azóta is ez a kérdés áll írásainak előterében: „Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni” – idézte első könyve fülszövegének nyitó mondatában Katona József 1821-es tanulmányának címét. Ebben a hat évtizedes dramaturgi munkásságát (is) összegző kötetben azt a soha nem lankadó ösztönzést, támogatást láthatjuk, ahogy Radnóti Zsuzsa a kortárs magyar drámaírás művelését és a létrejövő darabok színpadra juttatását segíti. Pozíciója a közvetítőé, helyzete a köztesség állapota, célja az 1985-ös kötet alcímében megfogalmazott állapot megváltoztatása, a kortárs dráma színpadra juttatása. És mivel a darab megírása és a színevitel között eltelt idő igen eltérő mértékű, gyakran sok évben, adott esetben évtizedekben mérhető, ezért is egészülnek ki írásai a legújabb színházi bemutatókról szóló információkkal. Részben ebből is adódik az a benyomás, hogy ezek az írások mindig csak befejezhetetlenek lehetnek, hiszen a működő színház közegében az író által rögzített drámaszövegeknek folytatódniuk kell a színház médiumában, a színpadi jelenlét dramaturgiájában.

Radnóti Zsuzsa tulajdonképpen évtizedekkel a fogalom megszületése előtt feltalálta a beágyazott kritikát, azt a pozíciót, amikor részese/tanúja az alkotói folyamatnak, kollaborációt folytat az íróval a dráma megalkotásának során, ám ugyanakkor a létrejött művet irodalmi, dramaturgiai és színházi szempontból elemzi. Előző négy könyvéből a Füst Milán-kismonográfiát leszámítva a kortárs magyar drámából a következő alkotók szere-

pelnek meghatározó súllyal mindhárom kötetben: Nádas Péter, Spiró György és Kornis Mihály. Ők ebben az itt szemlézett összegző opusban is helyet kaptak. Ők voltak azok, akikről (Bereményi Gézával kiegészülve) az első könyv címadó írása, a *Cselekvés-nosztalgia* szólt, mely először a *Hiánydramaturgia (Fiatal magyar drámaírók)* című kiadványban látott napvilágot 1982-ben. Negyven év telt el azóta, és nem kérdés, hogy a dramaturg-elemző akkori kanonizáló gesztusa időtállóan bizonyult.

A négy „előzmény-könyvben” és az összegző kötetben nemcsak a címadásban, hanem a bennük tárgyalt kérdésekben és e munkák szerkezetében is található rokonság. A kiindulópont alapvetően a huszadik század eleji magyar drámának az a rétege, amely mindmáig nem tudott részévé válni a hazai színházi repertoárnak. E múltbéli adósságnak a felmutatásával Radnóti Zsuzsa kötetről kötetre arra figyelmeztet, hogy a mindenkori kortárs darabokat is fenyegeti a feledés és a mellőzés lehetősége, különösen azokat, amelyek el sem jutnak a nyilvánosság küszöbéig, és sem publikálni, sem színre vinni nem sikerül őket, ami azonban nem feltétlenül árulkodik e művek minőségéről. A formabontó, dramaturgiájukban vagy tematikájukban radikális színdarabok sorsa könnyen lehet a mellőzés. És ha rápillantunk a *Megmozdult irodalom* drámaíróportréi közül azok többségére, amelyek kötetben először itt látnak napvilágot, akkor a magas irodalmi minőség és a színpadi sors diszkrépanciája szembeötlő. Borbély Szilárd, Esterházy Péter és Térey János színdarabjainak esetében például a következő a helyzet. Borbély Szilárd darabjai közül egyetlenegyszer ment a [*kamera.man*] (1999), az *Akár Akárki* (2013) és *Az Olaszliszakai* (2015). Esterházy Pétertől ugyancsak egy-egy bemutatóig jutott el ez ideig a *Búcsúszimfónia* (1996), a *Rubens és a nemeuklideszi asszonyok* (2008), a *Harminchárom változat Haydn-koponyára* (2009) az *Én vagyok a Te* (2011) és a *Mercedes Benz* (2019). (A felolvasószínházi eseményeket nem számolom ide.) Egy bemutatója volt Térey János *Nibelung-lakópark 3. rész* (2004), *Asztalizene* (2007), *Jeremiás* (2010), *Protokoll* (2012) című darabjainak, és kettő a Papp Andrással együtt írt *Kazamatáknak* (2006, 2018). Az elbeszélő műveiből készített adaptációk esetében is ilyen a helyzet. Ami persze remélhetőleg változni fog, és mint Radnóti Zsuzsa könyveinek – így a mostaninak is – az aktualizáló betoldásai jelzik, sor kerül újabb bemutatókra.

Mivel ez a recenzió a *Jelenkorban* lát napvilágot, pár szóban érdemes utalni az itt szemlézett kötet és a folyóirat kapcsolatára. A *Jelenkor* online archívuma szerint Radnóti Zsuzsának húsz tanulmánya jelent meg eddig a lapban. Innen kerültek be korábbi könyveibe, illetve a mostani összegző kötetbe. A Füst Milán-monográfiát pedig a Jelenkor Kiadó adta ki 1993-ban. A mostani könyv második felét kitevő új cikkek közül is több először *Jelenkor*-közlemény volt. Ha jól számoltam, a *Megmozdult irodalom* tíz tanulmánya eredetileg itt jelent meg.

Radnóti Zsuzsa könyvével párhuzamosan olvastam Presser Gábor *Presser könyve* (Helikon, 2020) című kötetét. Az előbbi recenzálásra, az utóbbi ajándékba kaptam. A Presser-könyv 327. oldalán van egy fénykép, amelyen a két szerző együtt látható. Egy kis asztal két oldalán ülnek, balra a zeneszerző, egy kezében tartott papírlapot nézve, jobbra a dramaturg, Presser arcát figyelve, egy paksamétán (a *Képzelt riport...* szöveg-könyvén) könyökölve. Közöttük egy fekete, tárcsás telefon. 1972 októbere. Presser írja: „A Vígben – a dramaturgián – Radnóti Zsuzsa szobája lett a főhadiszállás. Hihetetlenül finom érzékkel, türelmesen, szinte észrevétlenül terelt a darab »megzenésítése« felé. Ha azt látta, hogy megtorpanok, vagy elment a kedvem, a vitákban sokszor állt mellém, egyszerűen csak mert kíváncsi volt, milyen lehet egy kívülről jött emberrel kipróbálni színházban szokatlan vagy új dolgokat, pedig ott volt a nyakában *A holtak hallgatása*.” (Ez utóbbi Örkény-darab Nemeskürty István *Requiem egy hadseregért* című könyve alapján készült, 1973. január 19-én volt a premierje a Pesti Színházban. A *Képzelt riport* bemutatójára 1973. március 2-án került sor a Víg-színházban.)

A fénykép láttán jutott felszínre bennem az a hallgatólagos tudás, hogy mindaz, amit a *Megmozdult irodalom* kötetben (ahogy a *Presser könyvében* is) olvastam, voltaképpen a jéghegy csúcsa. Egyrészt azért, mert az írások az eredményről (az elkészült, kiadott és részben színre került művekről) szólnak, és tapintatosan hallgatnak arról a munkafolyamatról, amelyben a dramaturg inspiráló szakmai jelenléte meghatározó szerepet játszhat és játszott. Másrészt azért, mert ez a válogatáskötet valamiféle „best of” névsora és listája a magyar dráma huszadik századi megújítóinak, különös tekintettel az elmúlt hat évtizedre, kiegészülve azzal a hazai és nemzetközi panorámával, amely ezeknek az alkotóknak és műveiknek a helyét a dráma- és színháztörténetben nagyjából kijelöli. Harmadrészt pedig azért, mert a könyv nem taglalja azt az intézményi hátteret, amely pusztán lehetőség, de nem szükségszerűség: hogy egy működő színházi környezet is meghatározza a szerzői és/vagy dramaturgi motivációt arra, hogy új színdarabok szülessenek. Ami intézményként Radnóti és Presser esetében a Vígszínház.

Radnóti Zsuzsa összegző kötete egy gyakorló színházi szakember tanúságtétele a pályafutásával párhuzamosan megszületett magyar dráma ügye mellett. Aki – mint a kötetzáró interjúban hangsúlyozza – azon az állásponton van, hogy „a színház feladata, hogy arról beszéljen, ami az életünk szerves része. [...] A színháznak tehát igenis dolga megfogalmazni, felmutatni az égető, válaszra váró közéleti, társadalmi kérdéseket és folyamatokat a maga módján. Szembesíteni. Nem tudok nagyobb erőt elképzelni, mint az élőlőzöt, ami elhangzik egy közösségtől a közönség felé. Számomra mindig is kiemelten fontos, hogy a kultúrának hatása legyen, mondanivalója, ha úgy tetszik, útravalója, miután hazamennek az emberek a színházból. Vagy leteszik a könyvet. Ezért dolgoztam annyit a mindenkori kortárs drámáért, amely, ha értékes, pont ezt tudja beteljesíteni”.